

TALABALIQ JASINDAǒI PSIXOLOGIYALIQ ÓZGERISLER

Naymova Shaxnoza Daribay qızı

Berdaq atındaǒı Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti

Kórkem-óner fakulteti "Ameliy psixologiya" qanigeligi 4- G kurs student.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11212822>

***Anotatsiya.** Bul ilimiy maqalada talabalıq jasındaǒı psixologiyalıq ózgerisler, psixikalıq processler hám ózlik sıpatları rawajlanıwı hám shet el psixologlarınıń pikirleri haqqında sóz etilgen.*

***Gilt sózler:** psixologiya, pedagogika, talaba, ruwxıy ósiw, kognitiv element, motivatsiya.*

PSYCHOLOGICAL CHANGES IN STUDENT AGE

***Abstract.** This scientific article talks about psychological changes in student age, psychological processes and the development of personality qualities and the opinions of foreign psychologists.*

***Key words:** psychology, pedagogy, student, spiritual development, cognitive element, motivation.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СТУДЕНЧЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

***Аннотация.** В данной научной статье говорится о психологических изменениях в студенческом возрасте, психологических процессах и развитии качеств личности, а также мнениях зарубежных психологов.*

***Ключевые слова:** психология, педагогика, студент, духовное развитие, познавательный элемент, мотивация.*

Bul jas ósiw procesiniń tamamlanıwı menen xarakterlenedi, endi insanniń jaynap-jasnawına alıp keledi, tek ǵana jaslardıń oqıw, bálki basqa múmkinshilikler, rol hám basqada qabileterdi ózlestiriw ushin da tiykar hám imkan jaratadı.

Jas psixologiyasi kóz qarasınan, student jasında ishki dúnya hám óz-ózin ańlaw sıpatları, ózgeredi, psixikalıq processler hám ózlik sıpatları rawajlanadı. Jaslıq -bul óspirimlikten ereseklik jasqa deyingi turmıs dáwiri (jas shegaraları shártli - 15-16 jastan 21-25 jasqa shekem).

Bul adam ózin ereseq depte kórmeytuǒın, isenimsiz, óspirimnen haqıyqıy erjetiwi múmkin bolǵan dáwir. Jaslar turmıshlıq qádiriyatlardı tańlaw mashqalasına duwshar bolatuwgın waqıt.

Jaslar ózine salıstırǵanda ishki poziciyanı qalıplestiriwge ıntıladı ("men kimmen?" Men qanday bolıwım kerek?"), basqa adamlarǵa salıstırǵanda, sonıń menen birge etikalıq

qádiriyatlarǵa. Áyne jaslıǵında jaslar jaqsılıq hám jamanlıq tayparları arasında óz ornın sanalı túrde atqaradı.

"Dańq hám ataq", "huqıq", "minnet" hám basqa shaxstı belgileytuǵın kategoriyalar insandı qaweterlendirip baslaydı.

Jaslıǵında jaqsılıq hám jamanlıq sheńberin maksimal shegaralarǵa keńeytiredi hám gózzal, kóterinki, jaqsılıqtan ózgermeytuǵın jawızlıqqa shekem aqlın hám kewilin sınap kóredi. Jaslıq dáwirde ózin gúresde hám jeńiwde, jıǵılıw hám qayta turıwwda - insannıń sana-sezimine jáne ruwxıy turmıstıń tán bolǵan hár qıylı kewil jaǵdayında seziwdi qaleydi. Eger jaslar ózi ushın ruwxıy ósiw hám párawanlıq jolin tańlaǵan bolsa, jamanlıq hám jámiyetlik pazıyletlerine qarsılıq kórsetpese, bul insannıń ózi hám pútkil insanıyat ushın áhmiyetli bolıp tabıladı. Jaslar dúnyada óz ornın tabıwǵa qanshellilik itibar qaratpasın, ámeldegi bolǵan hámme waqıyanı túsiniwge qanshellilik intellektual tayın bolmasın, ol kóp zattı bilmeydi - jaqın adamlar arasında ele da haqıyqıy ámeliy hám ruwxıy turmıs tájiriyesi joq ("eger jaslıq bilgendeme..."). Bunnan tısqarı, jaslıqta tábiyaat tárepinen berilgen basqa jinnga bolǵan qálew da oyanadı. Bul umtılıw, jas adamdıń túsiniǵi, bilim qashannan berli qáliplesken qádiriyat baǵdarlarına qaramay, olardı tosıp qoyıwı múmkin. Jaslıq -bul basqa adamǵa bolǵan qalew basqa sezim-sezimler insanda húkimranlıq etiwı múmkin bolǵan turmıs dáwiri. Óspirimlik dáwirinde óz ózligin jaratıwdı baslaǵan, sanalı túrde baylanıs usılların qurıwdı baslaǵan insan jaslıǵında ózi ushın zárúrli pazıyletlerdi jaqsılaw jolin dawam ettiredidi. Biraq, geyparalar ushın bul ideal menen identifikaciya qılıw arqalı ruwxıy ósiw bolsa, basqalar ushın bul antiqaharmanına eliklew hám ózlik rawajlanıwınıń baylanıslı aqıbetleri ushın tańlaw bolıp tabıladı.

Turmıstıń bul dáwirinde insan ózin jumısqa hám turmısta ósiw ushın óz qábiiletlerin qanday izbe-izlilikke qóllawın sheshedi. Jaslıq insannıń ómirindegi asa zárúrli dáwir bolıp tabıladı. Jaslıq dáwirine óspirim bolıp kirgen insan bul dáwirdi haqıyqıy erjetiw menen juwmaqlaydı, ol haqıyqattan da ózi ushın óz táǵdirin belgileydi: onıń ruwxıy rawajlanıwı jolin atqaradı. Ol adamlar arasında óz ornın, iskerligin, turmıs tárizin joybarlawtıradi. Usınıń menen birge, jaslıq dáwiri adamǵa refleksiya qábiletin hám ruwxıylıqın rawajlandırıw kóz qarasınan hesh nárese bermesligi múmkin. Bul dáwirde jasap, insan óspirimlik psixologiyalıq statusında qalır qoyıwıda múmkin.

Jaslıq -bul óspirimlik hám jası tolıw jası, yerta jaslıq ortasında ontogenetik tárzde jaylastırılǵan insannıń ómiriniń dáwiri.

Jaslıqtıń áhmiyetli psixikalıq intellektual processlerinen sana hám óz-ózin ańlawdıń rawajlanıwı esaplanadı. Orta mekteptiń joqarı klass oqıwshılarında sananı rawajlandırıw sebepli olardıń átirap -ortalıqqa hám olardıń xızmetine bolǵan munasábetlerin maqsetli tártipke salıwdı qáiplestiredi, usınıń menen birge erte jaslıq dáwirdiń jetekshi xızmeti oqıw-kásiplik bolıp tabıladı.

Bul dáwiridin jeń zárúrli jańa qalıplesiwi bul óz-ózin tárbiyalawdı rawajlandırıw, yaǵnıy óz-ózin biliw jáne onıń ózine bolǵan munasábeti bolıp tabıladı.

Oǵan kognitiv element ("men" in jańadan ashıw), kontseptual element (individuallıq, qasıyetleri hám mazmun ideyası) hám bahalaytuǵın element (óz-ózin húrmet qılıw, óz-ózine baha beriw) kiredi. Refleksiyanıń rawajlanıwı, yaǵnıy óz tájiriybeleri, sezimleri hám pikirleri haqqında oy-pikir júrgiziw formasında óz-ózin biliw ilgeri ornatılǵan qádiriyatlar hám turmıstıń mazmunın sın kózqarastan qayta bahalawǵa sebep boladı - olardıń ózgeriwi hám keyingi rawajlanıwında tásir tiygizedi. Turmıstıń mazmunı erte jaslıqtıń eń zárúrli ózgerisi bolıp tabıladı. I. Konniń atap ótiwinshe, turmıstıń bul dáwirinde ómiridin mazmunı mashqalası jaqın hám uzaq keleshekti esapqa alǵan halda global kólemde keń qamtılǵan boladı.

Rus psixologiyasında ereşekler mashqalası birinshi ret 1928 jılda N. N. Ribnikov tárepinen qoyılǵan bolıp, ol jetik shaxstı úyrenetuǵın jas psixologiyasınıń jańa bólimin "akmeologiya" dep ataǵan. Psixologlar uzaq waqıttan berli balanıń psixikalıq rawajlanıwı mashqalası menen qızıqǵan hám adam "balalıq jábirleńiwshisi" bolǵan. Óspirimlikten jetiklikke ótiw retinde studentlik jasın óz ishine alǵan jaslıq dáwiri psixologiya pániniń jańa predmetine jaqında aylandı.

Bul jerde óspirimniń psixikalıq rawajlanıw processleriniń tamamlanıwı kontekstinde kórip shıǵıladı hám jeń juwapkerli hám sın kózqarastan jas retinde belgilenedi. L. S. Vygotskiy óspirimlik psixologiyasını bólek esapqa almaǵan birinshi ret onı balalıqqa kiritpegen alım, balalıq shegaraların anıq belgilep qoydı. 18 jastan 25 jasqa deyingi jas balalıq rawajlanıwındaǵı juwmaqlawshı buwınnan úlkenler jasındaǵı shınjırdıń dáslepki buwını bolıp tabıladı... "Sol sebepli, jaslıq dástúriy túrde balalıq shegarasında qalǵan barlıq koncepciyalardan bólek bolıp esaplanıwı, onı birinshi ret L. S. Vygotskiy "jetik turmıstıń baslanıwı" dep ataǵan. Keleshekte bul dástúr orıs ilimpazları tárepinen dawam ettirildi. Studentler bólek jas sıpatında social-psixologiyalıq kategoriya retinde pánde 1960 -jıllarda B. G. Ananew basshılıǵındaǵı Leningrad psixologiyalıq mektep tárepinen úlkenlerdin psixofiziologikalıq funkeiyaların úyreniwde ajratılǵan. Jas qatlamı retinde studentler úlkenler rawajlanıw basqıshları menen óz-ara baylanıslı bolıp, "kámalǵa jetkennen keyingi jetiklikke ótiw basqıshını" ańlatadı hám kesh óspirimlik – erte jaslıq dáwiri (18-25 jas) dep tariyplenedi. Studentlerdi jetiklik - erjetiw dáwirine ajratıwı social - psixologiyalıq jantasıwǵa tiykarlanadı. Talabalardı "arnawlı social kategoriya, joqarı tálim instituti tárepinen shólkemlestirilgen jetilissen adamlardıń ayırıqsha jámááti" dep esaplaǵan. I. A. Zimnaya studentlik jasınıń onıń joqarı bilim dárejesi, joqarı kognitiv motivatsiyası, eń joqarı social aktivligi, intellektuallıq hám social jetiklik uyqas kombinatsiyası menen basqa xalıq gruppalarınan ajralıp turatúǵın tiykarǵı qasıyetlerin anıqlaydı.

Ulıwma psixologiyalıq rawajlanıw kóz qarasınan studentler-bul shaxstın intensiv sotsializatsiyası, joqarı intellektual funkciyalardıń rawajlanıwı, pútkil intellektuallıq sistema hám ulıwma shaxstın qalıplesiwi dáwiri. Eger biz studentlik ómirin tek biologiyalıq jastı esapqa alǵan halda kórip shıqsak, ol jaǵdayda jaslıq dáwirin balalıq hám úlkenler ortasındaǵı insan rawajlanıwınıń ótiw dáwiri dep esaplaw kerek. Sol sebepli shet el psixologiyada bul dáwir ósiw procesi menen baylanıslı.

I. S. Konniń atap ótiwishi, "kópshilik, eger hámme tillerde bolmasa jas kategoriyaları, daslep xronologiyalıq emes, bálki sociallıq poziciya sıpatında" qaralǵan. Jas kategoriyalarınń social poziciya menen óz-ara baylanıslılıǵı házirgi xronologiyalıq jastaǵı shaxstın kútiletuǵın rawajlanıw dárejesi menen birge onıń social poziciyasın, xızmetiniń ózgesheligin jáne social rolın belgileytuǵını saqlanıp qalıp atır. Jasqa social sistema tásir etedi, basqa tárepden, shaxstın ózi sotsializatsiya processinde social roldı úyrenedi, jańasın qabıl etedi hám eskisin qaldıradi.

Abulxanova-Slavskaya jetik jaslardıń sociallıǵın esapqa alıp, jaslıqtan baslap insannıń turmıs jolin dáwirilestiriw jasqa tuwrı kelmeydi hám shaxsiyge aylanadı, dep esaplaydı. Jaslardıń psixologiyalıq mazmunı óz-ózin ańlawdıń rawajlanıwı menen, kásiplik ózin ózi belgilew máselelerin sheshiw hám erjetiw menen baylanıslı. Erte jaslıqta kognitiv hám kásiplik qızıǵıwshılıqlar qalıplese, miynetke bolǵan zárúrlilik, turmıs jobaların dúziw qábileti, social aktivlik, shaxstın erkinligi, turmıs jolin tańlaw belgilenedi. Jaslıǵında insan tanlaǵan kásibinde xızmet etedi, kásiplik sheberlikke iye boladı, atap aytqanda onıń jaslıǵında kásiplik tayarlıǵı hám nátiyjede studentlik dáwiri juwmaqlanadı.

A.V. Tolstixning atap ótiwishi, jaslıqta insan jeterli dárejede nátiyjeli xızmet etiwge, kúshli fizikalıq hám psixikalıq salmaqqa shıdam beredi, intellektuallıq iskerliginiń quramalı usılların ózlestiriwge qabiletti. Tańlaǵan kásibi boyınsha barlıq kerekli bilim, kónlikpe hám kónlikpelerdi iyelew, kerekli shaxsiy hám funktsional qasiyetlerdi (shólkemlestiriwshilik qábileti, iniciativa, mártlik, tapqırılıq, bir qatar kásiplerde zárúr bolǵan anıqlıq hám tártip, operativ reaksiyalar hám basqalar) rawajlandırıw ańsat bolıp tabıladı). Student málim bir jasdaǵı insan retinde hám shaxs retinde úsh tárepden belgilewg múmkin: 1) birlikti ańlatıwshı psixologiyalıq processler, jaǵdaylar hám shaxsiy qasiyetler. Tiykarǵısı psixologiyalıq táreptiń-bul psixikalıq jaǵdaylardıń payda bolıwı, intellektual qalıplesiwlerdiń kórinetuǵın bolıwı baylanıslı bolǵan intellektual ayırıqshalıqlar (baǵdar, temperament, xarakter, qábilet); 2) social munasábetlerdi, studenttiń málim bir social gruppaga, milletke tiyisiligi nátiyjesinde payda bolǵan sıpatlardı ózinde sáwlelendirgen social qarım qatnaslar menen; 3) biologiyalıq, joqarı nerv xızmeti, analizatorlardıń dúzilisi, shártsiz refleksler, instinktlardı, fizikalıq kúsh, deneni óz ishine aladı. Bunıń tiykarında genetika hám tuyama qabiletler menen aldınan belgilenedi, biraq olar jasaw sharayatları tásirinde ózgeriwi

múmkín. Bul táreplerdi úyreniw studenttiń sıpatların hám múmkínshiliklerin, onıń jası hám shaxsiy ózgesheliklerin ashıp beredi. Eger siz studentke málim bir jastaǵı shaxs retinde itibar qılsańız, ol ápiwayı, kombinatsiyalanǵan hám awızsha signallarǵa reakciyalardıń jasırın dáwiriniń eń kishi dárejesi, analizatorlardıń absolyut hám hár olshemdegi seziwshenliktiń optimumı, quramalı psixomotor hám basqa kónlikpelerdi qalıplestiriwdegi eń joqarı plastika menen xarakterlenedi. Basqa dáwirler menen salıstırılǵanda, yadıń eń joqarı tezligi hám dıqqattı almastırıw, awızsha hám logikalıq máselelerdi sheshiw menen belgilengen. Sonlıqtan, studentlik jası biologiyalıq, psixologiyalıq jáne social rawajlanıwdıń aldınǵı barlıq processleri tiykarında eń joqarı, nátiyjelerge erisiw menen xarakterlenedi. Eger biz studentti shaxs retinde úyrensek, ol jaǵdayda 18-20 jas -bul etikalıq hám estetik sezimlerdeń eń aktiv rawajlanıw, xarakterdiń qalıplesiwi hám turaqlılasıwı hám eń áhmiyetlisi, úlkenlerdeń puqaralıq, kásiplik, miynet hám social rolın tolıq ózlestiriw dáwiri. Bul dáwir " ekonomikalıq aktivlik" tiń baslanıwı menen baylanıslı bolıp, demograflar insannıń ózbetinshe islep shıǵarıw iskerligine qosılıwın, miynet ómirbayanınıń baslanıwın hám óz shańaraǵın jaratıwdı túsiniledi.

Motivatsiyanıń ózgeriwi, qadriyatlar baǵdarlarınıń pútkil sisteması, bir tárepeden, professionalizatsiya menen baylanıslı halda arnawlı qábiletlerdeń intensiv qalıplesiwi, ekinshi tárepeden, bul jaslı xarakter hám intellekt qalıplesiwiniń ayırıqsha dáwiri retinde ajratıp turadı. Bul sport rekordları dáwiri, kórkem, texnikalıq hám ilimiy tabıslardıń baslanıwı. Studentlik jası, sonıń menen birge, bul dáwirde intellektuallıq hám fizikalıq kúshiniń rawajlanıwınıń joqarı dárejesine jetkenligi menen ajralıp turadı. Biraq kóbinese bul múmkínshilikler hám olardıń haqıyqıy orınlanıwı ortasında "qayshı" payda boladı. Turaqlı túrde ósip baratırǵan dóretiwshilik múmkínshilikleri, sırtqı kórinistiń gullep-jaslawı menen birge keletuǵın intellektuallıq hám fizikalıq kúshiniń rawajlanıwı ózlerinde bul kúshiniń ósiwi "máńgi" dawam etiw, pútkil jaqsı turmıs ele aldında ekenligi, oylaǵan hámme zatqa ańsatǵana jerisiw múmkín haqqındaǵı qıyallarda jasırnadı. Universitette oqıw waqtı jaslıqtıń ekinshi dáwirine yamasa jetikliktiń birinshi dáwirine tuwrı keledi, bul shaxsiy ózgesheliklerde qalıplestiriwdiń quramalılıǵı menen xarakterlenedi (B. G. Ananew, A. V. Dmitriev, I. S. Kon, V. T. Lisovskiy hám basqalar.). Bul jastaǵı etikalıq rawajlanıwdıń ayırıqsha ózgesheligi minez-qulqlardıń sanalı motivleriniń kúsheytiw bolıp tabıladı.

Orta mektepte tolıq jetispey atırǵan qasiyetler sezilerli dárejede bekkemlenedimaqsetke erisiw, tapqırılıq, erkinlik, iniciativa, ózin tuta biliw. Etikalıq máselelerge (maqsetler, turmıs tárizi, minnet, muhabbat, sadıqlıq hám basqalar qızıǵıwshılıq) artıp baradı. Usınıń menen birge, jas psixologiyası hám fiziologiyası tarawındaǵı qánigeler insannıń 17-19 jasda óz minez-qulqların sanalı túrde basqarıw qábileti tolıq rawajlanmaganligini atap ótiwedi. Motivaciyanıń baǵan qáwip, motivlarǵa tiykarlanbalǵan minez-qulıq háreketleriniń aqıbetlerin aldınan kóre almaslıq ushraydı.

Sunday etip, V. T. Lisovskiyning atap ótiwische, 19 -20 jas -bul jeke máplerge tiykarlanbaǵan qurbanlıqlar hám unamsız kórinisler dáwiri. Jaslıq -bul introspektsiya hám ózin ózi bahalaw dáwiri. Óz-ózin bahalaw ideal "men" ni haqıyqıy menen salıstırıw arqalı ámelge asırıladı. Biraq ideal" men "ele anıq kórinbegen hám tosınarlı bolıwı múmkin, al haqıyqıy" men "ele shaxstń ózi tárepinen hár tárepleme bahalanmagan. Jas shaxstń rawajlanıwındaǵı bul ob'ektiv qarama-qarsılıq onıń ishki ózine bolǵan isenimin keltirip shıǵarıwı múmkin hám geyde sırtqı agressivlik, turpaylıq yamasa túsiniksizlik sezimi menen birge keledi. Studentlerdi social gruppada retinde úyreniw V. T. Lisovskiy basshılıǵındaǵı LDU sotsiologik izertlewler laboratoriyası tárepinen ámelge asırıldı. Studentler jámaáti xızmettiń bir túri menen shuǵıllanatuǵın jaslardı birlestiredi - arnawlı tálimge jóneltirilgen, ulıwma maqset hám motivlarǵa iye bolǵan, shama menen birdey jas daǵı (18-25 jas) birden-bir tálim dárejesi, ámeldegi birge bolıw múddeti waqıt menen sheklengen (ortasha 5 jil).

Onıń ayırıqsha qásiyetleri tómendegiler bolıp tabıladı: jańa bilimlerde úzliksiz túrde ózlestiriw hám iyelew, oqıw proccessin jańa háreketler hám úyreniwdiń jańa usılları, sonıń menen birge bilimlerde gárezsiz túrde "tabıw" dan ibarat bolǵan jumıslar ; onıń tiykarǵı social rolı hám úlken social gruppaga tiyisliligi-jaslar onıń rawajlangan hám rawajlangan kópshilik bólegi sıpatında bolıwı. Studentlerdiń social gruppada retinde ayırıqshalıǵı múlkshiliktiń barlıq social formalarına birdey munasábette bolıw, onıń miynetti social shólkemlestiriwdegi roli hám óndiris hám óndiris emes miynette bólek qatnasıwı bolıp tabıladı. Arnawlı bir social gruppada retinde ol turmıs, jumıs hám kúndelik turmıstıń bólek sharayaları menen xarakterlenedi; social minez-qılıq hám qadriyatlar sisteması menen xarakterlenedi. Studentlerdi basqa gruppalardan ajıratıp turatuǵın tiykarǵı parıqlar -bul sociallıq status, hár qıylı social shólkemler menen aktiv óz-ara tásir hám turmıstıń mazmunın izlew, jańa ideyalar hám progressiv ózgerislerge umtılıw.

REFERENCES

1. Бабушкин Г.Д. Психологические основы формирования профессионального интереса к педагогической деятельности. — Омск, 1999. — 126 с.
2. Мешков Н.И. Становление учебно-профессиональной мотивации студентов в процессе подготовки педагогических кадров в университете: Автореф. дис. канд. психол. наук. СПб., 1993. — 158 с.
3. Бибрих Р.Р. К проблеме управления формированием учебной деятельности // Психология учебной деятельности школьников. Тезисы докладов 2 — ой Всесоюзной конференции по педагогической психологии. -М: 1982. - 105 с.
4. Davletshin M. G. Umumiy psixologiya. T., TDPU, 2000

5. Sh.A.Dustmuxamedova, Z.T.Nishanova, S.X. Jalilova, Sh.K.Karimova, Sh.T.Alimbaeva. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. Toshkent, 2013.
6. Jiyanmuratova Gulnoz. Sotsiologiya tarixi. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 466 b. / https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fdboTmYAAAJ&citation_for_view=fdboTmYAAAAAJ:W7OEmFMy1HYC
7. Ёoziev E. Ё. Umumiy psixologiya. 1-2 tom. T., Fan, 2002
8. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие для вузов (под ред. Булановой-Топорковой М.В.) Изд. 3-е, М.: «Феникс», 2006. – 512 с.
9. Печников А.Н., Мухина Г.А. Культура мышления: Методологические проблемы научно-педагогической работы. М.: «МГУ», 2006 — 115 с.